

УДК [94:314:316.3](=411.16)(38)

Шаповал П. М.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА І ДЕМОГРАФІЯ ЮДЕЇ ЗА ДОБИ ПРАВЛІННЯ ЕЛЛІНІСТИЧНИХ ДИНАСТІЙ

Статтю присвячено соціальній структурі й демографії Юдеї з 301 до 164 р. до н. е., коли ця територія належала елліністичним – селевкідській і птолемеївській – династіям, що утворили власні імперії на завойованих Александром Великим землях. Показано дискусію щодо соціальної стратифікації на прикладі різних верств: адміністраторів, рабів чи священицької аристократії (герусії та первосвященника). Типологія цих страт визначена численними параметрами, що ґрунтуються як на можливості надбання матеріальних благ, так і авторитетності й соціальному статусі. Також пропонується соціокономічна схема, що пояснює кореляцію між змінами в економіці та соціальній структурі елліністичної спільноти.

Ключові слова: еллінізм, економіка, соціальна стратифікація, страта, Юдея, греки, Птолемеївська імперія, Селевкідська імперія, демографія.

Досліджуючи соціальну структуру як результат стратової дивергенції античної спільноти і демографії Юдеї за доби правління елліністичних династій, розуміємо, що важливе місце має посідати вивчення причинно-наслідкових зв'язків між різними сферами життєдіяльності населення Юдеї. Проте не менш важливим є й використання різних способів у визначенні демографічної ситуації, адже достовірних даних про неї не знаходять. Вивчення ж соціальної структури спільноти відкриває шлях для розуміння цієї спільноти, її життя, занять тощо.

Об'єктом статті є соціальна структура і демографія юдейської спільноти доби правління елліністичних династій Птолемеїв та Селевкідів у 301–164 рр. до н. е. *Предметом* є чинники, що впливали на зміну соціальної структури і демографії Юдеї, які ми намагатимемось виокремити та простежити їхній зв'язок з об'єктом дослідження.

Мета статті полягає в розгляді соціальної структури населення Юдеї на різних етапах її зміни та доповнення доби еллінізму, а також аналізі сфер життєдіяльності юдейської спільноти, що спричинили їх. Реалізація мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати, які саме чинники найбільше впливали на формування елліністичної соціальної структури Юдеї; 2) розглянути підходи щодо визначення демографічної ситуації і складу населення Юдеї; 3) окреслити принципи стратифікації в середовищі юдейської спільноти після утвердження влади династій діадохів.

Вивченням означених питань, регіонів і періодів активно займалися в різний час і дотепер В. Черіковер, Дж. Апергіс, Л. Граббе, Х. Ягерсма, Р. Дескат, Г. Олівер, К. Шандезон, Дж. Менінг, М. Ростовцев, А. Семюель та ін.

Демографія Юдеї

Розглядаючи питання про населення на всій території адміністративного округу, потрібно звернутися до її центру – Юдеї, оскільки це ключ до розуміння життя за часів елліністичних династій. Дослідники не мають точних даних про численність населення в той період чи точно вказаної кількості взагалі, тому застосовують кілька методів щодо вирахування цього показника.

Населення Юдеї (з центром у Єрусалимі, протяжністю 2000–2500 квадратних кілометрів) можна визначити різними шляхами. За допомогою

порівняльного аналізу з подібним регіоном деінде: можна зіставити Юдею з Аттикою, яка, хоча й відрізнялася кліматичними умовами, ландшафтом та розмірами, була центром торгівлі та мала чисельність населення на певний відсоток вище, що, втім, дозволяє робити висновки про населення інших регіонів, врахувавши дивергентність серед регіонів елліністичних імперій. Населення Аттики в той період становило від 150 до 300 тис., а отже, населення Юдеї однозначно не могло бути більшим. Підрахунок населення Юдеї також може ґрунтуватися на максимальній кількості воїнів, яких могли рекрутувати Маккавеї під час повстання, яке поклато край правлінню династії Селевкідів на цих територіях. Військо в цей період становило близько 20–40 тис. осіб, що дозволяє зробити висновок про 200–400-тисячне населення Юдеї. Важливим є саме початок повстання, адже на більш пізніх стадіях до Юдеї приєднали інші території, а отже, і армія зросла, а юдеї почали переселятися до центральних областей задля безпеки. Згадки в текстах дозволяють нам звернутися до третього способу – джерельного аналізу. Так, селевкідський скарбник Ніканор писав про можливість зібрати ще 2000 талантів, котрі потрібно було повернути римлянам після битви при Магнезії за поневолення юдеїв та продаж їх по 90 осіб за талант, а це приблизно 180 тис. А Ніканор мав уявлення про сукупну кількість населення через подушний податок, що був запроваджений у ті часи в Юдеї; не враховували лише тих, хто помер або втік. Нарешті, звернемося до більш сучасних даних, так, османський перепис населення в 1877–1878 рр. визначив 232 645 жителів саніяку (адміністративного округу) Єрусалима, що територіально відповідав Юдеї [3, с. 19].

Усі ці чотири, незалежні один від одного, методи дозволяють зробити висновки про приблизну кількість населення у чверть мільйона жителів для Юдеї в Селевкідський період та меншу, на незначний відсоток, у Птолемеївській.

Окремим випадком був Єрусалим, про населення якого відомо від Геката з Абдери, котрий зазначав, що юдеїв було дуже багато, і називав цифру в 120 тис. – як жителів міста, так і тих, хто мешкав на невеликій території навколо нього. Утім, не варто сприймати цю цифру як абсолютно точну, адже в джерелах не дуже делікатно ставилися до підрахунку. Потім розмір міста підтвердив Агатархід, але в цілому можна лише стверджувати, що місто було великим і більш густозаселеним у порівнянні з іншими юдейськими поселеннями [12, с. 119].

Склад населення

Для ширшого усвідомлення соціального складу певного регіону потрібно звертатися передовсім до економічної активності як основи соціальних занять населення. За рівнем накопичення багатств можна визначати складність соціальної структури суспільства, що його виробляє, – чим вищий рівень, тим складнішим воно має бути. Потрібні бюрократи: податківці, адміністратори тощо. З накопиченням матеріальних статків з'являлися нові верстви населення, які жили за рахунок відсотка з цих накопичень та надавали сервісні послуги, – аристократія, військові та інші. Вивчаючи економічну активність, ми насамперед розглядаємо суспільство і спеціалізацію, можливості індивіда в ньому.

Умовно всі категорії населення можна поділити на три верстви: вищу, середню та нижчу. Вища – первосвященники й аристократія, яку репрезентувала герусія – найвпливовіша серед них [2, с. 71]. Середня – торгівці, дрібні землевласники й адміністратори і нижча – робітники, раби та інші. Своєю чергою, ці верстви поділялися на менші частини за спеціалізацією, багатством, але кожна з них можна віднести до певної верстви за своїми ознаками: впливовістю, матеріальним забезпеченням та роллю в спільноті.

Економіка Юдеї майже повністю базувалася на сільськогосподарській діяльності (переважно на виробництві олії, вина і зерна) та скотарстві [6, с. 192]. Для адміністрації Юдеї важливими були ще три товари: бальзам з Єрихона і сіль та асфальт з Мертвого моря. Богарне землеробство практикувалося в основному вільними фермерами, тобто дрібними землевласниками, яких у відсотковому відношенні було досить мало. Загалом же, основну частину родючих земель зі штучним зрошенням займали юдеї вищих страт – великі землевласники, які наймали вільнонайманих робітників або боржників, це призвело до напруженості між цими категоріями власників землі [4, с. 98]. Це свідчить про хоч і не територіальну рівність, але впливову та кількісну між ними.

Немає згадок про царські землі в Юдеї та землі, віддані грецьким колоністам, а отже, на прикладі Юдеї можна досліджувати юдейські міста Палестини, які були менш етнічно диверсифіковані, але все ж схожі. Винятком є, найімовірніше, лише територія поблизу Єрихона, де вирощували сировину для бальзаму, через її надзвичайну цінність для царства.

Локальна торгівля була зосереджена в Єрусалимі – найбільшому урбаністичному центрі, який, утім, за згадками в джерелах, в елліністичний

період був доволі невеликим містом, розташованим обабіч від прибережної торгівлі й внутрішньоімперських та інших торговельних шляхів. Виробництво товарів і торгівля в Єрусалимі були здебільшого прив'язані до потреб храму, але частина мала задовольнити потреби місцевого населення. Усі юдеї були зобов'язані вносити пожертви до храму та здійснювати паломництво до нього на великі свята. Проте паломництво стало більш значущим у хасмонеїській та римській період, коли воно стало фактором для швидкого росту населення міста. З позиції Антіоха III Юдея являла собою дуже невеличку частину його імперії, що становила лише близько 2 % від усього її населення і приблизно стільки ж вносила до царської скарбниці [3, с. 23]. Це і є відповіддю на запитання, чому існує так мало згадок про Юдею в грецьких джерелах – вона просто не становила особливого інтересу. Згодом, утім, Селевкіді почали втрачати свої території, і на цей час припало зростання впливу юдеїв в імперії та їхнє значення у внутрішньорегіональних відносинах.

Середня верства – адміністратори

З адміністративних посад Юдеї і Єрусалима в джерелах згадується *prostates tou hierou*, тобто спостерігач за святилищем, що змінив склад управління в Юдеї та мав аналоги серед інших регіонів елліністичних імперій – *epistates* в Малій Азії, *paqdu* у Вавилоні. Інша посада, що згадується, називалася *agoranomos*, він був у багатьох тогочасних елліністичних містах – особа, що відповідала за роботу торговельної площі та дотримання правил торгівлі. Посада була важливою, про що свідчить бажання Симона, спостерігача за святилищем, обійняти її замість Онії, первосвященника, який був *agoranomos* [4, с. 97]. Очевидним є те, що посада надавала значні переваги. Звертаючись до джерел, пов'язаних з адміністрацією Антігона Одноокого в Малій Азії, серед завдань *agoranomos* можна побачити збір частини податків з торговельних операцій. Отже, не дивно, що Онія та Шимон сперечалися щодо посади збирача податків.

Про впливовість і кількість священницької аристократії в Юдеї можна судити з бенефакцій – «благодіянь». Потік матеріальних благ в античних економіках рухався переважно в один бік – від «підкорених» до правителів. У відповідь «підкорені» отримували захист і переваги миру, але цього було замало, і для правителів було важливим робити деякі «дари»

певним категоріям населення, які були найвпливовіші в політичному чи економічному плані.

Грецькі та юдейський храми отримували багато подарунків з державної скарбниці частково через релігійні почуття царів, великий вплив аристократії на населення. Храми періодично здобували право на збирання податку з деяких територій, самі території, субсидії на проведення культу або матеріали на побудову культових споруд. Єрусалимський храм не був винятком. Гроші на його ремонт надав Антіох III [4, с. 99], а деякий відсоток з податків віддавали первосвященнику та герусії. Але Антіох вказав кількість тварин, яких потрібно було принести в жертву, а також скільки вина та масла використати [1]. Загальна сума всього становила еквівалент 20 тис. шекелів сріблом (приблизно 7 талантів). Також зазначалася велика кількість борошна, зерна та солі [4, с. 105].

Коли Селевк IV переміг Антіоха III, то також почав надавати допомогу храму, покриваючи ці видатки зі своїх особистих грошей, «розуміючи всю важливість культового служіння» [10, с. 695]. В імперіях Селевкідів і Птолемеїв єрусалимському храму висловлювали пієтет і навіть у часи найбільшої фіскальної напруги гроші з храму не збирали. Деметрій I, один з останніх у династії Селевкідів, обіцяв жертвувати 150 тис. драхм (25 талантів) на справлення культу, а також звільнення від щорічного податку в розмірі 10 тис. драхм [7, с. 64].

Від самого початку розвитку примітивістської теорії античних економік традиційно стверджувалося про недорозвиненість ремісничих майстерень, а особливо – невелику кількість робітників-професіоналів, навіть серед найважливіших індустрій, про які відомо з джерел. На найбільшому відомому виробництві – щитів Кефала в Афінах – працювало лише 120 рабів [9, с. 358]. Це найбільша зафіксована кількість. Крім цього, інтерпретатори примітивістської теорії додають сюди сільськогосподарську рутину, що прямувала до самодостатності, характеристики, що відповідала як невеликим домогосподарствам, так і великим землеволодінням. Визначення нюансів у веденні справ і адмініструванні дозволить нам робити висновки про складову землевласників та адміністраторів у Юдеї.

Великі землевласники, найімовірніше, створювали великі аграрні підприємства, на які наймали велику кількість працівників. Їхні підприємства потребували техніки і кваліфікованої робочої сили, що відбивалося на соціальній структурі населення в тих місцях, де була значна кількість

таких приватних підприємців, тобто майже всюди. Знаючи відсоток цих землевласників, можна визначити частку кваліфікованих працівників та вищої верстви в тій чи тій громаді.

Щодо соціального престижу, базованого на землеволодінні, можна стверджувати, що греки відкрили проблему, яку постулював Плутарх, – конфлікт приватних інтересів та загальноміського блага [9, с. 358]. Чи буде землевласник опікуватися своєю землею, чи присвятить себе справам політичним свого міста? Одним розв'язанням цього питання став поділ робочого дня. Зі слів Ксенофонта нам відомо, що землевласник Ізомах присвячував ранок адміністративним питанням своїх земель, а потім увесь інший час жив у місті. Разом з тим існувала потреба в делегуванні своїх обов'язків адміністраторам, про відбір та необхідні навички яких писав Ксенофонт [13].

Важливим також є правильне уявлення про елліністичне землеволодіння. На відміну від модерної шляхти, антична землевласницька аристократія не цуралася роботи на своїй землі разом з іншими. Такі собі античні джентльмени-фермери добре почувалися як серед землеробів, так і серед аристократії в бенкетних залах. Плутарх називає цих землевласників *georgikoi* [4, с. 111]. Хоча не можна заперечувати той факт, що більшість аристократії погано розумілася на ефективному управлінні, а отже, виникла потреба в новому типі спеціалістів.

Майже кожний землевласник використовував адміністраторів для управління з відмінністю лише в кількості делегованих повноважень і взаємовідносинах між власником та адміністратором [4, с. 111]. А враховуючи кількість власників землі в Юдеї, можна зробити висновок про доволі міцний, хоча й не такий великий, прошарок адміністраторів у соціальній структурі населення цього регіону. Утім, для Юдеї – як частини більшого адміністративного утворення – ця верства була меншою. В елліністичну добу зберіглося консервативне юдейське суспільство з меншою кількістю греків, що приносили нові адміністративні порядки. Адміністратори були особистою ініціативою грецьких землевласників, а не нав'язаним царською адміністрацією інститутом [11, с. 172].

Вагомими для дослідження є вимоги до адміністраторів та їхні обов'язки. Адміністратори великих господарств репрезентують так звану середню верству загалом, стаючи в один ряд із торговцями, дрібними землевласниками тощо. Завдання всіх складових цієї верстви мало в чому відрізнялися від більш пізніх аналогів

до XVII ст., коли почалася жорстка спеціалізація та розділення структурних частин верстви на вузькі спеціалізації.

Не дивно, що соціальний статус адміністратора був високим, навіть якщо це був раб, що було непоодиноким явищем. Землевласники були схильні навчати адміністратора самі, ніж отримати найманця з подібним досвідом. Серед бажаних чеснот нового управителя – дбайливість, чесність і авторитетність, а серед завдань управлінця Ксенофонт убачав започаткування і управління сільськогосподарською справою, її розвиток. Також він мав навчитися управляти робочою силою – *ergazomenoi* [4, с. 112]. Його чесність мала бути безсумнівною, і відповідати за помилки він мав сам. Очевидно, що він не повинен був подавати поганий приклад, крадучи в господаря, що опосередковано дозволяє робити висновки про статус адміністратора.

Стосунки господаря й управителя можна описати кореляційною схемою: чим більша справа, тим більший контроль. Власник малого землеволодіння міг відвідувати свої землі час від часу, але ті, хто не довіряв своєму управителю, робили це частіше, щоб показувати приклад.

Крім того, серед адміністраторів можна виділити спостерігача за рабами – *epitropos* [4, с. 113], котрий також був важливою частиною домогосподарства, адже потрібно постійно бути поруч, щоб раби працювали ефективно.

Слід розрізнити типи адміністраторів. Так, *epitropoi* були лише найманцями. Кваліфікованими, але все-таки здебільшого найманцями. Були й винятки, наприклад, Євангелус, котрий не був управлінцем якогось певного напрямку або господарства, а завідував усіма справами свого господаря і навіть входив до тісного кола його сім'ї. Він був підприємцем, що жив у місті, – тобто хоча й перебував на щабель нижче від землевласників, проте мав широкі повноваження та деякий вплив. Одні адміністратори жили у віддалених домогосподарствах, інші – в місті, поруч зі своїм господарем, і займалися в основному фінансовими операціями.

Ще одне питання – лінгвістичне. Різні назви для різних періодів на різних територіях, найімовірніше, позначали одну й ту ж саму за своїми функціями посадову особу. Тому можна стверджувати про присутність адміністративної верстви на всіх територіях, де було хоча б небагато розвинутих підприємств – сільськогосподарських, видобувних тощо.

Згаданий вище Зенон з Кауноса був адміністратором у дійокета Аполонія, хоча у своїх працях Зенон не зазначає свого становища

в Аполонія. Існування подібних адміністраторів на землях Єгипту, суміжних із землями Юдеї, свідчить про те, що з приходом до влади Птолемеїв з'явилася верства адміністраторів, якої під час правління персів не було через відмінності ведення справ у цих двох імперіях. Зенон також згадується у списку царських адміністраторів, адже в Птолемеївській просопографії більше немає осіб на ім'я Зенон.

Також варто розрізняти адміністраторів в імперії Птолемеїв і Селевкідів, хоча й дуже важко вказати відмінності через брак відомостей, але, безперечно, адміністратори були царські та приватні. Під час правління Птолемеїв у кожному домогосподарстві був економ, тобто управитель цього домогосподарства, який займався фінансовими справами та податками [8, с. 299]. За правління Селевкідів адміністратор опікувався справами дійокета та податками, які потрібно було сплачувати місту.

Важливим обов'язком адміністраторів був запис усього, що відбувалося в підлеглих сферах, та підрахунок прибутку тощо. Аристотель у своїй «Економіці» окреслює цю роботу, стверджуючи, що адміністратор мав розрізняти щомісячні й щорічні видатки, а землевласник лише мав інспектувати свої землі та адміністратора [8, с. 308].

Довгий час вважалася домінантною роль сільськогосподарської діяльності, самодостатність виробників харчу та їхня рутинна діяльність як причина збереження стабільності елліністичної економічної системи. Своєю чергою, це передбачає дуже спрощену соціальну структуру елліністичної спільноти. Є ті, хто виробляє харч, який виступає багатством, а є ті, хто його накопичує. Як ми визначили, існував ще прошарок, який надавав послуги і робив ефективнішою діяльність виробників та накопичувачів харчу.

Помилково стверджувати про примітивність аграрноспрямованих економік [6, с. 193]. Складні домогосподарства збільшували виробництво харчу і, отже, накопичували більше багатств, що, своєю чергою, спонукало до подальшого ускладнення комплексних систем управління справами, розвитку логістики та інших дотичних сфер, які могли би збільшити виробництво. Прогрес спричиняв прогрес.

Нижча верства

Елліністична культура не привнесла нічого нового в організаційну структуру нижчої верстви – робітників [5, с. 208]. Як і в класичний

період, у кожній з новоутворених елліністичних спільнот були чотири різних форми організації праці: сімейні або сусідські відносини; напівраби; найманці; раби.

У кожному регіоні кількість робітників за тією чи тією формою відносин змінювалася, але вони всі завжди були [5, с. 210]. Важливо визначити роль рабів у спільноті, що досліджується. Так, рабська праця відіграла засадничу роль в елліністичних економіках. Подекуди менше, як у Юдеї, подекуди більше, як у Малій Азії.

Щодо питання ролі рабства можна навести декілька тез «за». Розвиток рабовласництва продукував економічні переваги для тих, хто володів рабами. Очевидно, що в добу елліністичних суспільств раби виробляли більше ресурсів і збільшували розміри накопиченого багатства спільноти, яка володіла цією дешевою робочою силою. Рабовласництво також більше стосується урбаністичного контексту, ніж провінційного, або радше є вихідним з можливостей, які надає комерція, та спеціалізації, які продукує розвинута економіка.

Складно визначити роль античного рабовласництва в елліністичних монархіях, адже, будучи сплавом культур, рабовласництво могло набувати як орієнталістичних, так і грецьких характеристик [5, с. 211]. На доказ грецької системи рабовласництва можна навести місто Куми, яке планувало збільшити свою військову міць і потребувало щитів, тому звернулося до міста Пергамон, де їх виробляли. Пергамонці відповіли, що фабрика була розформована, але оскільки місто мало певні запаси, то вони могли продати ці щити Кумам. Ми не знаємо, чи складалася робоча сила фабрики з рабів, але це дуже вірогідно з огляду на управлінську модель цієї фабрики та кількість виробленого товару. Переважно рабську працю використовували великі виробництва, які спеціалізувалися на «простих» товарах, на відміну від тих, які виробляли товари для еліти. Тому мало ймовірно, що основними рабськими майстернями були збройні. Згаданий вище приклад, очевидно, є винятком [5, с. 220].

Для царів існувало два способи збільшити прибутковість: побудувати місця для ремісників на торговельних площах або відкрити більше майстерень і в цьому випадку швидко створити велике підприємство за рахунок рабів та часто спеціалістів, які також працювали на виробництві.

У сільському господарстві рабство не набуло такого бурхливого розвитку через існування інших форм робочих відносин, хоча, звертаючись

до досвіду аграрних суспільств, важко не провести зв'язок між ним та рабством.

У цілому можна зробити висновки, що за час елліністичного правління рабовласництво вкорінилося серед усіх регіонів уламків імперії Александра Македонського. Його стрімкому розвитку сприяли саме завоювання македонського царя, адже з'явилася велика кількість рабів, яких потрібно було інтегрувати до нового елліністичного суспільства, і ця практика стала звичною навіть після великих завоювань, зробивши рабів частиною соціальної структури елліністичних суспільств.

Вища верства – аристократія

Серед усіх категорій населення Юдеї найбільшу владу мала священницька аристократія. Гекатус називає кількість цієї аристократії в 1500 осіб [12, с. 122], що не збігається з іншими даними, які містяться в Немаї та в працях інших схоляріїв. Сучасники називали соціальний устрій Юдеї «ієрократією» [8, с. 315]. Про значущість священницької аристократії свідчить те, що зі всього населення Єрусалима Гекатус згадає тільки їх. Однак не можна стверджувати, що всі священнослужителі були заможними – серед них також існувала значна диференціація за статками, що навіть розділило релігійну аристократію на дві частини (в римські часи), які ненавиділи одна одну. В елліністичний період

вони все ще становили одну верству – вищу. Наприкінці перського та на початку елліністичного періоду навіть сформувалася нова аристократія, адже до цього Юдеєю управляла спадкова кланова аристократія, яка все ще зберігалася, але відійшла на другий план за часів правління Птолемеїв та Селевкідів. Ця аристократія складалася з великих землевласників та тих, хто обіймав високі адміністративні посади [9, с. 368].

У Юдеї часів еллінізму досі становили значну частку невеликі приватні домогосподарства, що виробляли вино, олію, адже один з юдейських законів захищав цих дрібних землевласників від продажу своєї землі. Проте, звісно, це не завадило концентрації землі в руках окремих родин. Із джерел відомі й інші складові соціальної структури Єрусалима окрім аристократії: ремісники, купці та ті, хто займався грошообігом, – збирачі податків, лихварі. Ремісники об'єднувалися в гільдії за спеціалізацією. Загалом, якщо на початку елліністичного періоду священницька аристократія мала авторитет, але була слабко матеріально забезпечена, крім того, мала суперечки з політичною елітою, то наприкінці картина кардинально змінюється – через еллінізацію нівелюється статус як пересічного населення, так і верхівки спільноти.

Висловлюю щире подяку моєму науковому керівникові В. В. Черноіваненку за цінні поради та зауваження під час підготовки статті.

Список літератури

1. Плутарх. Избранные жизнеописания [Електронний ресурс] / Плутарх. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/ROEEAST/PLUTARH> (дата звернення: 14.02.2013). – Назва з екрана.
2. Шиффман Л. От текста к традиции: история иудаизма в эпоху Второго Храма и период Мишны и Талмуда / Л. Шиффман. – М. : Мосты культуры, 2000. – 276 с.
3. Aperghis G. The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire / G. Aperghis. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 380 p.
4. Chandezon C. Some Aspects of Large Estate Management in the Greek World During Classical and Hellenistic Times / C. Chandezon // The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC / Ed. by Z. Archibald, J. Davies, V. Garielsen. – Oxford – New York : Oxford University Press, 2011. – P. 96–122.
5. Descat R. Labour in the Hellenistic Economy: Slavery as a Test Case / R. Descat // The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC / Ed. by Z. Archibald, J. Davies, V. Garielsen. – Oxford – New York : Oxford University Press, 2011. – P. 207–216.
6. Grabbe L. A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period / L. Grabbe. – London : Continuum, 2004. – 463 p.
7. Jagersma H. A History of Israel from Alexander the Great to Bar Kochba / H. Jagersma. – London : Trinity Press, 1985. – 240 p.
8. Maning J. Networks, Hierarchies, and Markets in the Ptolemaic Economy / J. Maning // The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC / Ed. by Z. Archibald, J. Davies, V. Garielsen. – Oxford – New York : Oxford University Press, 2011. – P. 296–324.
9. Oliver G. Mobility, Society and Economy in the Hellenistic Period / G. Oliver // The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC / Ed. by Z. Archibald, J. Davies, V. Garielsen. – Oxford – New York : Oxford University Press, 2011. – P. 345–368.
10. Rostovtzeff M. The Social and Economic History of the Hellenistic World / M. Rostovtzeff. – Oxford : Oxford University Press, 1941. – 1312 p.
11. Samuel A. The Ptolemies and the Ideology of Kingship / A. Samuel // Hellenistic History and Culture / Ed. by P. Green. – Berkeley : University of California Press, 1993. – P. 168–192.
12. Tcherikover V. Hellenistic Civilization and the Jews / V. Tcherikover. – Philadelphia : Hendrickson, 2004. – 563 p.
13. Xenophon. Hellenica [Електронний ресурс] / Xenophon. – Режим доступу: <http://www.worldwideschool.org/library/books/lit/historical/Hellenica/toc.html> (дата звернення: 25.03.2013). – Назва з екрана.

P. Shapoval

THE SOCIAL STRUCTURE AND DEMOGRAPHY OF JUDEA UNDER HELLENISTIC DYNASTIES

This article deals with the social structure and demography of Judea from 301 to 164 BCE when this land was ruled by Hellenistic – Seleucid and Ptolemaic – dynasties, which created their empires on the legacy of the Alexander the Great conquest. The discussion on social stratification is shown on example of various strata such as administrators, slaves or priestly aristocracy (Gerusia and high priest). The typology of these strata is determined by many factors, which based on money-gain-ability, authority or status in society. Furthermore, the article provides a correlation social-economic scheme between economic and social changes in Hellenistic society.

Keywords: Hellenism, economy, social stratification, strata, Judea, Greeks, Ptolemaic empire, Seleucid empire, demography.

Матеріал надійшов 20.05.2013

УДК 94“3”(4)=(1.4)/(=1.9)

Обзор О. М.

ВИНУВАТЦІ ПОШИРЕННЯ ФАШИСТСЬКИХ ІДЕЙ У ФРАНЦІЇ ЗА ВЕРСІЄЮ ГАЗЕТИ «L'HUMANITÉ» (1933–1934 РР.)

У статті досліджується висвітлення у французькій комуністичній газеті «L'Humanité» діяльності фашистських організацій у Франції, а також пов'язані з ними політичні події всередині країни. Наявні опубліковані номери газети дають змогу з'ясувати, на кого вона поклала відповідальність за поширення фашизму та як вона його визначала.

Ключові слова: фашизм, «L'Humanité», Комуністична партія Франції, Шотан.

У міжвоєнний період, зокрема в 1930-ті роки, Західна Європа перебувала у вкрай нестабільному становищі, яке було зумовлене катастрофічною економічною кризою 1929–1933 рр., появою тоталітарних режимів десятиліттям раніше та поширенням фашистських ідей. Не стала винятком і Франція, де фашизм проявився у вигляді таких організацій, як «Вогняні хрести», «Молоді патріоти», «Хлопці короля», котрі спромоглися залучити досить велику кількість послідовників. Економічна криза та калейдоскопічна зміна урядів, жоден з яких не міг

її подолати, зробили французькі середні класи відкритими для фашистських ідей. На особливу увагу своєю масштабністю та численністю заслуговують «Вогняні хрести», метою яких було повалення слабкої корумпованої республіки та встановлення авторитарної влади, сформованої новою елітою з ветеранів війни. Організація досягла таких розмахів, що її члени 6 лютого 1934 р. намагалися захопити парламент та здійснити фашистський переворот. Така права загроза спонукала ліві сили на чолі з Комуністичною партією Франції (ФКП) до активізації широкої